

الجامع

«فی العروض و القافیه»

تألیف:

دکتر حمیدرضا عبدالمحمدی

استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

بهار ۱۳۸۵

عبدالحمیدی، حمیدرضا، ۱۳۴۶-

الجامع فی العروض و القافیه / تألیف: حمیدرضا عبدالحمیدی. - کرمانشاه: دانشگاه آزاد اسلامی واحد

کرمانشاه، طاق بستان، ۱۳۸۵.

د. ۱۳۱ ص: جدول

ISBN ۹۶۴۹۶۱۲۶۵۳

Aljame fel-aruz wal qafie

فهرستویسی بر اساس اطلاعات قیفا

عنوان پشت جلد به انگلیسی:

کتابنامه.

۱. زبان عربی - بدیع. ۲. عروض عربی. الف. عنوان.

PJA

۲۰۳۸

ج ۲ / ع ۲

۱۳۸۵

۸۰۸

انتشارات طاق بستان

دانشگاه آزاد اسلامی واحد کرمانشاه

نام کتاب: الجامع فی العروض و القافیه

تألیف: دکتر حمیدرضا عبدالحمیدی

حروف نگار: مرضیه مرادی

چاپ: زلال کوثر

ناشر: انتشارات طاق بستان تلفن: ۷۲۹۱۷۳۷ فاکس: ۷۲۷۱۶۴۳

نوبت چاپ: اول، ۱۳۸۵، کرمانشاه

شمارگان: ۱۰۰۰

قطع: وزیری ۱۳۱ ص

شابک: ۹۶۴-۹۶۱۲۶-۵-۳

همه حقوق چاپ محفوظ می باشد.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
.....	بیشگفتار
.....	بخش اول: علم عروض و ...
.....	فصل اول
۱.....	مقدمه‌ای در علم عروض.....
۳.....	معانی لغوی عروض.....
۳.....	تعریف علم عروض.....
۳.....	وجه تسمیه علم عروض.....
۴.....	موضوع علم عروض.....
۵.....	آرکان علم عروض.....
۷.....	تاریخچه علم عروض.....
۹.....	تفاعیل عروضی.....
۹.....	بحور عروضی.....
۱۰.....	بُحور مُتَّفِقُ الأَرکان.....
۱۰.....	بُحور مختلف الأَرکان.....
۱۱.....	بحور سالم و غیر سالم.....
۱۲.....	دوایر عروضی.....
.....	فصل دوم: مخترع و مشاهیر علم عروض
۱۳.....	خلیل بن احمد بنیاتگذار علم عروض.....
۱۶.....	أخفش الأوسط.....
۱۷.....	شمس قیس رازی.....
۱۸.....	خواجه نصیرالدین طوسی.....
۲۰.....	شیخ ناصیف یا زجی.....
.....	فصل سوم: علم عروض
۲۲.....	تعریف علم عروض.....
۲۲.....	تعریف شعر.....
۲۲.....	چگونگی تقطیع ابیات در عروض عربی.....
۲۳.....	قوانین عروضی.....
۲۴.....	عناوین تفاعیل عروضی.....
۲۵.....	تغییراتی که به اجزاء ابیات ملحق می‌شود.....
۲۶.....	تعداد زَحَافَات و عِلَل عروضی.....
۲۶.....	غرض از وضع قواعد زَحَاف و عِلَل.....
۲۸.....	جدول زَحَافَات مفرد.....
۲۹.....	جدول زَحَافَات مُزْدَوِج یا مُرْتَب.....
۳۰.....	جدول علل به زیاده.....

۳۱	جدول علل به نقص.....
۳۲	بقیه جدول علل به نقص.....
۳۳	أسماء و ألقاب أبيات.....
۳۵	مقایسه‌ای بین زحاف و عیلة.....
۳۶	عیلی که جاری مجرای زحاف واقع می‌شوند.....
۳۶	زحافات که جاری مجرای عله واقع می‌شود.....
۳۸	طریقه بدست آوردن وزن ابیات.....
۳۹	ضرورت‌های شعری.....
۴۲	تعریف بحور عروضی.....
۴۴	اقسام بحور عروضی.....
۴۴	خصوصیات بحور عروضی.....
۴۷	بررسی مفصل بحور شانزده گانه عروضی.....
۴۷	بحر طویل.....
۴۹	بحر مدید.....
۵۲	بحر بسیط.....
۵۵	شرح و رسم دایره مختلف.....
۵۷	بحر وافر.....
۵۹	بحر کامل.....
۶۲	شرح و رسم دایره مؤتلف.....
۶۲	بحر هزج.....
۶۶	مقایسه‌ای بین هزج مجزوم و وافر مقصوب مجزوم.....
۶۶	بحر رجز.....
۶۹	مقایسه‌ای بین بحر کامل مضمر و رجز.....
۷۰	بحر رمل.....
۷۳	شرح و رسم دایره مجتنب.....
۷۴	بحر سریع.....
۷۶	مقایسه‌ای بین رجز مطوی و سریع مطوی مکشوف.....
۷۷	بحر منسرح.....
۷۹	بحر خفیف.....
۸۲	بحر مضارع.....
۸۳	بحر مقتضب.....
۸۴	بحر مجتث.....
۸۶	شرح و رسم دایره مشتبه.....
۸۷	بحر متقارب.....
۸۷	بحر متدازک.....
۹۲	شرح و رسم دایره متفق.....

فصل چهارم: نوآوری های علمای متأخر علم عروض

۹۴	سنسیله
۹۵	دوبیت
۹۵	قوما
۹۵	موشح
۹۵	زجل
۹۷	كان و كان
۹۷	موالیا
۹۷	رباعی
۹۷	أعرج
۹۷	نعمانی
۹۸	منظومه
۹۹	مُسَمَّط
۹۹	مُتَخَمَّس
۹۹	مُتَكَوِّن
۱۰۰	مُطَرِّز
۱۰۰	مُصَغَّر
۱۰۰	أزقط
۱۰۱	عاطل
۱۰۱	حالی
۱۰۱	أخيف
۱۰۱	توأم
۱۰۱	مُؤَرَّخ
۱۰۲	مُرَبَّع
۱۰۳	مُشَجَّر

بخش دوم: قافیه

فصل اول: تعریف قافیه و انواع آن

۱۰۵	قافیه
۱۰۶	حرف روی
۱۰۷	انواع قافیه

فصل دوم: حروف قافیه

۱۰۹	روی
۱۱۲	وَضَل
۱۱۲	خَرُوج
۱۱۳	رَدْف
۱۱۳	تأسیس

۱۱۴	 دخیل
	فصل سوم: حرکات حروف قافیه
۱۱۵	 منجری
۱۱۵	 نفاذ
۱۱۵	 حذو
۱۱۶	 اشباع و رس
	فصل چهارم: عیوب قافیه
۱۱۷	 تضمین
۱۱۸	 إبطاء
۱۱۸	 إقواء
۱۱۸	 إكفاء
۱۱۹	 سناد
۱۱۹	 سناد تأسیس
۱۱۹	 سناد ردف
۱۱۹	 سناد اشباع
۱۲۰	 سناد توجیه
۱۲۰	 سناد حذو
۱۲۱	 منابع و ماخذ
۱۲۳	 فهرست اعلام

پیشگفتار

عرض حمد و ثنا بر خدای که خیمه مُرَصَّعِ أَفلاک را بی واسطه عروض و وسیله اسباب و اوتاد برافراشت ﴿خَلَقَ السَّمَوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا﴾^(۱) و بساط بسیط زمین را به فراشی لطیف وافر و نقاشی صُنْعِ کَامِلِ مُمَهَّد و مرتب داشت. ﴿وَالْأَرْضَ فَرَشْنَاهَا فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ﴾^(۲) و سُبْحه درود صفات و صلوات بر صدر دیوان رسالت و نقطه دایره جلالت، ناظمُ مَنثورِ الْأَنَامِ و نائزِ مَنظُومِ الْکَلَامِ أَبوالقاسم محمد المکی الْقُرْشِی و بر زمره آل و فرقه اصحاب که لآلی بحر کرامت و دزاری فلک هدایتند. ^(۳) (سُبْحاً طَوِيلاً وَ عَهْداً مَدِيداً)^(۴)

از آنجا که عروض میزان شعر و معیار نظم می‌باشد؛ و عامل آهنگ و جرس واژگان از عناصر بنیادی شعر است، بنابراین رعایت اصل آهنگین واژگان و نظام وزن و قافیه در شعر از دیرباز کانونِ فروزش و مطلع هستی شعر محسوب گردیده چنان که قابوس بن وشمگیر در کتاب قابوسنامه فرزند خود را به فراگرفتن وزن و قافیه و توجه به اوزان

۱- قرآن کریم، سوره لقمان آیه ۱۰.

۲- قرآن کریم، سوره الداریات آیه ۴۸.

۳- در این مقدمه چهارده جا براعت استهلال بکار رفته است. براعت استهلال عبارت از این است که متکلم پیش از شروع به مقصود کلماتی بیاورد که اشارات داشته باشد به مقصود این کلمات عبارتند از: خیمه، عروض،

اسباب، اوتاد، بسیط، وافر، کامل، صدر، دایره، منظوم، مَنثور، بحر، طویل، مدید.

۴- این نوعی دعای تأئید است.

عروضی سفارش می‌کند و چنین می‌گوید: (.. و لکن علم عروض نیک بدان و علم شاعری و القاب و نقد شعر بیاموز...).

نهاد آوایی و آهنگینی شعر در گیتی فسونکاری هنری، جایگاه بلندی دارد و در بستر قول و غزل طومار اندیشه را در می‌نوردد. پژواکی که جوششهای جان و خروش‌های دل به عرش مینوی نزدیک می‌گرداند. از این رو هنر **آهنگ‌شناسی شعر** که به عروض نامدار گشته در پیشینه روزگار، نگاه موشکاف و اندیشه نکته یاب نقادان و سخن سنجان را به خود جلب کرده و دانشورانی چون **خلیل بن احمد و شمس قیس رازی و خواجه نصیرالدین طوسی** از کسانی بودند که در سامان‌دهی و بخشبندی نغمه‌ها و آواهای در خور شعری گام برداشته و هم‌ها گماشته‌اند، و این تکاپو تا روزگار ما به نیروی اندیشه و ابتکار دانشمندان کوشش داشته است. اینجانب در راستای این تکاپو با استعانت از خداوند منان و مراجعه به کتب مهم عروضی، کتابی را در این علم به گونه‌ای روان و شیوهای خوش بیان تألیف نموده‌ام تا مبتدیان را به کار آید و منتهیان را بلاغت افزاید. این کتاب مشتمل بر دو بخش است؛ بخش اول در علم عروض و بخش دوم در علم قافیه است.

بخش اول مشتمل بر چهار فصل است که فصل اول مقدمه‌ای در علم عروض، فصل دوم مخترع و مشاهیر علم عروض، فصل سوم بررسی مفصل علم عروض و فصل چهارم نوآوری‌های علمای متأخر علم عروض می‌باشد. اما بخش دوم نیز مشتمل بر چهار فصل است که فصل اول در تعریف قافیه و انواع آن، فصل دوم حروف قافیه و احکام آن، فصل سوم حرکات قافیه و فصل چهارم عیوب قافیه می‌باشد.

در پایان توفیق همه دانشجویان پر تلاش و جستارگر را از خداوند متعال خواستارم.

دکتر حمیدرضا عبدالمحمدی

بهار ۱۳۸۵